

CARTOGRAFIE VAN HET GETERGDE LICHAAM

Olga Tokarczuk: *De rustelozen*

door Kris Van Heuckelom

Olga Tokarczuk is al meer dan tien jaar een van de meest gelezen Poolse schrijfsters. In 2008 kreeg die publieke waardering ook een officieel verlengstuk toen haar boek *Bieguni* (*De rustelozen*) bekroond werd met de belangrijkste Poolse literatuurprijs (de Nikè). De nu ook in het Nederlandse beschikbare roman is *vintage* Tokarczuk: de schrijfster combineert een groot verteltalent en een scherp observatievermogen met een lichte hang naar esoterie en af en toe wat wijsneuzigheid.

Eerst misschien dit: Olga Tokarczuk heeft onmiskenbaar iets met obscure sekten. Een van haar vroegere boeken — *Huis voor de dag, huis voor de nacht* uit 1999 — schetst een markant portret van de zogenaamde messenmakers, een stelletje religieuze misantropen uit Silezië die geloofden dat de ziel een in het lichaam gestoken mes was. Geheel en al conform hun gnostische gedachtegoed verlangden deze ketters niets meer dan zich te onttrekken aan de boze wereld van de materie en terug te keren naar de goddelijke lichtfeer. Tokarczuk over deze messenmakers: Als ze een kind kregen, werd er geweeklaagd en geen vreugde geuit. Wanneer iemand stierf, kleedden ze de ontslapene helemaal uit, legden hem in een gat in de grond en dansen huppelend rond het open graf.

In haar nieuwe roman *De rustelozen* is die belangstelling voor religieuze heresie en licht esoterisch gedrag nog nadrukkelijker aanwezig. De titel van het boek verwijst naar een groep Russische andersgelovigen die maar één manier ziet om te ontkomen aan de wereldwijde machtsgreep van de Antichrist: voortdurend in beweging blijven. Ook hier is het aloude gnostische devies van wereldverzaking nooit ver weg: 'Laat je kinderen achter, aangezien je ze toch al onbezonnen hebt gebaard en begeef je op weg; begraaft je ouders aangezien ze je in een onbezonnen bui hebben verwekt en vertrek', horen we uit de mond van een van de Russische sekteleiden. Wie het toch aandurft even halt te houden, wacht hetzelfde gruwelijke lot als eertijds Jezus van Nazareth, 'gevangengenomen en

zijn lichaam aan een kruis geslagen, geïmmobiliseerd als een insect, tentoongesteld aan alle menselijke en onmenselijke ogen.'

Wat Tokarczucs literaire alter ego met al deze sektariërs verbindt, is niet zozeer hun rabiate misprijzen voor mens en wereld, wel hun afkeer voor een sedentair leven. *De rustelozen* begint met een reeks autobiografische stukken waarin de ik-vertelster zichzelf neerzet als een geboren reiziger die niet in staat blijkt te zijn ook maar ergens wortel te schieten. Wat daarna volgt, is een bonte verzameling van een honderdtal korte reisnotities en verhalen die op een of andere manier inhaken op die idee van een nomadisch bestaan. Met wat kwade wil zou je die gefragmenteerde formele en thematische aanpak als 'trendy postmodern' kunnen bestempelen. De hybride opbouw van het boek doet in zekere zin denken aan de losse compositie die Tokarczuk eerder al in *Huis voor de dag, huis voor de nacht* hanteerde. De geografische actieradius van de schrijfster is de voorbije jaren echter opmerkelijk groter geworden: waar haar vroege werk het universale vooral zocht in het lokale (de Pools-Duitse heimat waar de schrijfster lange tijd woonde), lijken haar personages thans steeds meer op zoek te gaan naar het particuliere in het globale. Die evolutie kwam ook al frappant tot uitdrukking in Tokarczucs roman *De laatste verhalen*, waarvan in 2008 een Nederlandse uitgave verscheen. Het beklijvende portret van

worden dat het boek meer is dan een zoveelste variatie op sociologische *catchphrases* van het type 'nomadische identiteit' en 'vloeibare moderniteit'.

Veeleer dan een postmoderne nomade of op consumptie beluste toeriste typeert Tokarczucs reiziger zich in *De rustelozen* als 'pelgrim'. De traditionele idee van een pelgrimage krijgt daarbij een opmerkelijke draai. De schrijfster borduurt weliswaar voort op de idee dat pelgrimstochten in oorsprong opgezet werden om de bedevaarder tot enige zelfreflectie te bewegen, maar de plekken en relikwieën die de ik-vertelster opzoekt, zijn allesbehalve sacraal van aard en van enige fysieke of spirituele loutering is al evenmin sprake. Kenschetsend voor Tokarczucs invulling van dat pelgrimschap is het 'itinerarium' waarmee haar boek wordt afgesloten: de door de schrijfster uitgetekende route vertrekt bij het 'Pathologisch-anatomisch Bundesmuseum' in Wenen, om via allerhande medische musea en plastinaria in Duitsland, Nederland en de voormalige Sovjet-Unie uit te komen bij het Mütter Museum in Philadelphia. De profane relikwieën die ze op al deze plaatsen gaat bekijken en beschrijven, zijn rariteiten in de letterlijke zin van het woord: misvormde schedels met de meest onmogelijke uitgroeiels, geprepareerde 'semi-hominide' foetussen in glazen bokalen, geplastineerde dierenlichamen en scrupuleus geconserveerde menselijke orga-

'De nu ook in het Nederlandse beschikbare roman [De rustelozen] is *vintage* Tokarczuk: de schrijfster combineert een groot verteltalent en een scherp observatievermogen met een lichte hang naar esoterie en af en toe wat wijsneuzigheid.'

drie generaties Poolse vrouwen wordt er afgesloten met de lotgevallen van de allesbehalve honkvaste kleindochter, die leeft en werkt in een geglobaliseerde wereld en zich met niets of niemand verbonden lijkt te voelen. De ik-vertelster in *De rustelozen* zet die kosmopolitische lijn voort, al dient meteen ook gezegd te

nen... Wat misschien nog markanter is: als de ik-vertelster op haar omzwervingen dan toch op levende specimens stoot, dan zijn ook dat steevast behoorlijk aberrante exemplaren van de menselijke soort, om niet te zeggen freaks.

Bij monde van de ik-vertelster geeft Tokarczuk aan dat haar voortdurend rondrei-

zen voortkomt uit een ongezonde vorm van 'monstrofilie' en een zoektocht vormt 'naar de fouten en de fiasco's van de schepping'. Ook hier vertoont die fascinatie voor het getergde en misvormde mensenlichaam onmiskenbaar gnostische trekjes, maar Tokarczucs literaire drijfveren reiken verder dan het klassieke gewéeklaag over de pijn van het zijn. Een markante rode draad in *De rustelozen* is met name de nauwe band tussen twee wetenschappelijke disciplines die hun hoogdagen beleefden in de renaissance: de anatomie en de cartografie. De zogeheten pelgrimstochten die Tokarczucs personages afleggen, zijn niet louter gericht op een verkenning van de grote buitenwereld, maar lopen vaak parallel met een welhaast cartografische exploratie van het menselijk lichaam. Die gecombineerde macro- en microscopische insteek komt onder meer aan bod in enkele verhalende stukken die gewijd zijn aan het tragische leven van de zeventiende-eeuwse Vlaamse anatoom Philip Verheyen. De man staat niet alleen geboekstaafd als de eerste wetenschapper die de achillespees in kaart bracht, maar geldt ook als de bedenker van het begrip 'fantoempijn': een flink deel van Verheyens wetenschappelijke arbeid ging op aan het zoeken naar een verklaring voor de pijn die hij maar bleef voelen in zijn geamputeerde linkerbeen. Tokarczuk put uit 's mans zoektocht en die van andere anatomen, conservatoren en plastinatoren de nodige inspiratie voor haar eigen schrijver-

schap: net zoals de leergierige Verheyen in zijn onderzoekingen blijft cirkelen rond een onbereikbare kern, dompelt de immer reisbeluste Tokarczuk de door haar geobserveerde werkelijkheid onder 'in de formaline van de zinnen', maar ontkomt zij evenmin aan de 'grondeloze diepte tussen de begrippen'.

Enerzijds is de schrijfster zich terdege bewust van de demonische en morbide trekjes van haar monstrofele conserveringsarbeid en haar voortdurende focus op 'aan het kruis geslagen' monsters en andere te kijk gestelde rariteiten. Anderzijds laat Tokarczuk uitschijnen dat enkel een dergelijke aanpak nog toelaat — aldus de door haar geciteerde Emil Cioran — enig 'stof op te werpen in de zoektocht naar een dwaas geheim.' In verschillende notities en verhalen uit *De rustelozen* wordt diezelfde idee van on(begrijp)baarheid gesuggereerd door verwijzingen naar de Griekse godheid Kairos, in de klassieke mythologie de belichaming van het 'juiste moment', of — in Tokarczucs eigen bewoordingen — 'het punt waar de menselijke, lineaire tijd de goddelijke, cyclische tijd van de goden snijdt [...] om plaats te bieden aan die ene, precieze, onherhaalbare mogelijkheid'. De vermetele Kairos is de arme stervelingen echter telkens weer te vlug af, en ook bij Tokarczuk is dat uiteindelijk niet anders.

In de loop der jaren heeft Tokarczuk wel eens het verwijt gekregen dat haar werk steeds weer dezelfde ingrediënten herkauwt

en aan de lezer voorschotelt: een uitgesproken vrouwelijke kijk op mens en wereld, een aan de psychoanalyse schatplichtig begrippenapparaat en dito beeldentaal en een met Poolse saus overgoten magisch-realistisme van Latijns-Amerikaanse makelij. Daarbij komt Tokarczucs bijwijlen irritante neiging om over de meest uiteenlopende onderwerpen en verschijnselen een psychologisch en filosofisch licht te willen laten schijnen. Ook in *De rustelozen* weet de schrijfster soms geen blijf met haar spontane — niet altijd even hoogstaande — filosofische ingevingen. Al evenmin genietbaar is de naïeve zweverigheid waarmee Tokarczuk af en toe lucht geeft aan haar bewondering voor allerhande collectief vormgegeven initiatieven van zingeving en kennisvergaring (het lelijke woord 'project' doet dan steevast zijn intrede). Die overdaad aan *sérieux* wordt echter regelmatig onderuitgehaald door subtiële oprispingen van ironie, humor en (zelf)relativering. Al bij al is Tokarczuk nog op haar best wanneer ze aan de slag kan gaan met de lotgevallen van concrete mensen die elk op hun manier gebukt gaan onder de ondraaglijke zwaarheid van het bestaan. In die zin doet *De rustelozen* niets meer dan het goede bevestigen dat *De laatste verhalen* al liet vermoeden.

Olga Tokarczuk: *De rustelozen*, De Geus Breda, 2011, 441 p., ill. € 19,9. ISBN 9789044516166. Vert. van: *Bieguni* door Greet Pauwelijn

ROMANS / ROAD NOVELS / PSYCHOLOGISCHE LITERATUUR

BELOFTE MAAKT SCHULD

Andrea Bajani: *De belofte*

door Clemens Arts

Andrea Bajani is een jonge, veelgeroemde en meermaals bekroonde auteur die de reputatie heeft zich van boek tot boek telkens opnieuw uit te vinden en die, deels in zijn romans, deels in meer journalistieke 'reportages', ingaat op steeds weer andere maatschappelijke verschijnselen en problemen, zoals de precare arbeidsvoorwaarden van jongeren of de perverse effecten van de globalisering.

In *De belofte*, zijn vijfde roman en de

tweede die nu in een — prachtige — Nederlandse vertaling is verschenen, worden we deelgenoot van de in de ik-vorm vertelde lotgevallen van de jonge onderwijzer Pietro. Deze Pietro is bij het begin van het boek net gaan samenwonen met zijn vriendin Sara, maar al snel komt het prille geluk van het verliefde stel onder druk te staan doordat de zo vurig gewenste zwangerschap almaar uitblijft. Er groeit een blokkade tussen de twee, een soort niemandsland dat wordt ingenomen door het niet bestaande kind: 'Er volgde een lange periode waarin er niet meer

over het kind werd gesproken. We draaiden er behoedzaam omheen, alsof het ergens in huis lag, onzichtbaar, onvoldragen, en we moesten opletten dat we er niet over struikelden'. Pietro en Sara lijken zich steeds meer voor elkaar af te sluiten en te vluchten in hun eigen wereld.

Zo wordt Pietro's aandacht voortdurend getrokken door wat op het eerste gezicht bijverschijnselen van het leven lijken. De kinderen in zijn klas laat hij bijvoorbeeld met recordertjes allemaal geluiden opnemen op school en bij hen thuis: de lange neus